

УДК 81'1:[811.111+811.161.2]:316.774:004.738.5

I. М. Дерік

ДО ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ДИСКУРСУ У СУЧАСНІЙ МОВОЗНАВЧІЙ ПАРАДИГМІ

Статья посвящена разработке проблемы толкования дискурса в современной языковедческой парадигме. Дискурс рассматривается как речевой и мыслительный феномен, изучаемый в неразрывной связи с обстоятельствами его возникновения и эволюции. Дискурс в коммуникативном аспекте трактуется как комплексное речевое образование, состоящее из последовательности фраз, объединенных смысловыми связями. Экспериментально установлено, что существуют типологические особенности для каждого отдельного вида институционального дискурса, а также неповторимый этикет. Именно такое всестороннее раскрытие природы дискурса подтверждает тезис о существовании языка как дома бытия.

Ключевые слова: дискурс, феномен, типологические особенности, институциональный дискурс.

Статью посвящено разоблачению проблемы тлумачення дискурсу в сучасній мовознавчій парадигмі. Дискурс розглядається як мовленнєвий і ментальний феномен, що вивчається у нерозривному зв'язку з обставинами його виникнення та еволюції. Дискурс у комунікативному аспекті тлумачиться як комплексне мовленнєве утворення, яке складається з послідовності фраз, об'єднаних смисловими зв'язками. Експериментально встановлено, що існують типологічні особливості для кожного окремого виду інституціонального дискурсу, а також неповторний етикет. Саме таке всебічне розкриття природи дискурсу підтверджує тезис про існування мови як будинку буття.

Ключові слова: дискурс, феномен, типологічні особливості, інституціональний дискурс.

The article is aimed at elaborating the problem of interpreting discourse in the modern linguistic paradigm. Discourse is viewed as the speech and mental phenomenon studies in connection with the circumstances of its origin and evolution. Discourse is interpreted in the communicative aspect as a complex speech construction, consisting of a sequence of phrases interwoven by semantic links. It has been experimentally proved that there exist typological peculiarities for each separate type of institutional discourse and also the unique ethic. This all-sided

explanation of the discourse nature verifies the thesis of the language existence as the house of being.

Key words: *discourse, phenomenon, typological peculiarities, institutional discourse.*

Постановка проблеми. Протягом багатьох десятиріч дослідження у сфері дискурсології залишаються пріоритетними як у загальному мовознавстві, так й у таких прикладних лінгвістичних дисциплінах, як психолінгвістика, комунікативна лінгвістика та соціолінгвістика. Цей перелом у ментально-мовній парадигмі ознаменувався переосмисленням центрального об'єкту наукових лінгвістичних розвідок — на зміну фразі як мисленнево-комунікативній одиниці прийшла надфразова єдність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спираючись на фундаментальні дослідження в галузі дискурсології В. Г. Борботька, В. І. Карасика, Ю. С. Степанова, Т. А. ван Дейка, приймаємо за основу визначення дискурсу як комплексного мовленнєвого утворення, що складається з послідовності речень, які перебувають у смисловому зв'язку [1; 2; 3; 4].

Постановка проблеми. Навряд чи існує якийсь інший мовознавчий феномен, який би викликав таку палку полеміку, як дискурс. Дискурс вивчається ще з часів Е. Бенвеніста, який увів у обіг термін «*discours*» для позначення «мовлення, зануреного у життя».

Метою дослідження, результати якого слугували базою для написання запропонованої статті, була спроба переосмислити дискурс як складне ментально-мовленнєве утворення з позицій транслятології, спираючись на фундаментальні наукові розвідки видатних лінгвістів 20–21-го сторіччя (P. Serio, M. Foucault, G. Lyons, Ch. Fillmore, Teun van Dijk, J. Fisk, G. Lakoff, N. Chomsky, R. Barthes, А. Жолковський, І. Кашкін, Ю. Лотман, М. Ільїн, В. Карасик, Ю. Степанов, В. Борботько, Ф. Бацевич).

Дискурс широко інтерпретується як полісемічний термін, об'єкт синергетичної природи та інтердисциплінарного характеру, який водночас вивчається загальним мовознавством, комп'ютерною лінгвістикою, НЛП, психологією, філософією, логікою, соціологією, антропологією, етнологією та семіотикою.

Неповторний характер дискурсу найбільш яскраво ілюструє наведена нижче схема:

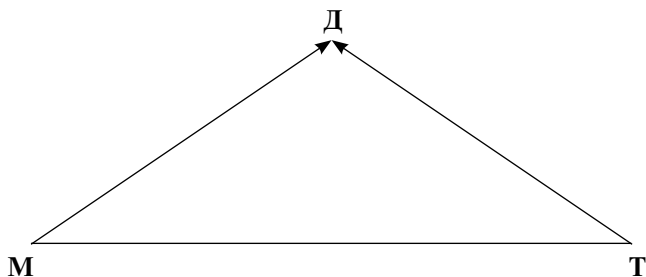

Рис. 1

де **М** позначає соціально детерміноване **Мовлення**;

Т позначає **Текст** із екстралінгвістичною інформацією;

Д позначає **Дискурс**.

Опозиція **Текст :: Дискурс** розглядається у такому аспекті — дискурс розуміється як текст, переплетений із життям, або текст, представлений динамічно крізь призму певних подій. Текст передусім інтерпретується як первинно абстрактний і формальний конструкт, дискурс — як різні способи його актуалізації, що розглядаються в аспекті когнітивних процесів та їхнього зв'язку з екстралінгвістичними чинниками. На відміну від терміна «текст» термін «дискурс» не застосовується до текстів, зв'язки яких із реальністю були невідворотно втрачені (напр. стародавні тексти етрусків).

З погляду лінгвістики дискурс часто визначають як комплексне комунікативне явище, яке передбачає вплив екстралінгвістичних чинників на його виникнення та сприйняття. Дехто з мовознавців (В. Борботько, В. Карасик, Ф. Бацевич та ін.) наголошує на необхідності розуміння дискурсу як комунікативної одиниці найвищого порядку.

Дискурс слід досліджувати як комплексну комунікативну одиницю із власними структурно-семантичними характеристиками. Якщо дискурс є завершеним мовленнєвим утворенням, йому властиві такі характеристики, як зв'язність, цілісність, повнота й автосемантия (яка розуміється як розв'язаність усіх питань референції усередині тексту), отже для його розуміння адресатові необхідно мати певну мовну компетенцію вихідної мови (тобто вправно володіти синтаксисом і семантикою цієї мови).

Дискурс завжди носить бутійний і дієвий характер, дискурс не існує поза комунікацією, бо є її безпосереднім породженням, власне це обмін репліками без певного мовленнєвого замислу. Дискурс — це і власне висловлення, і ті когнітивні установки, які детермінують зміст і форму висловлення. Дискурс — це текст зв'язного мовлення, який складається з послідовності комунікативних одиниць мови, за обсягом довших за просте речення, що знаходяться між собою у смислово-зв'язку.

Усередині великих фрагментів дискурсу спостерігається єдність — тематична, референціальна (тобто єдність учасників комунікативних ситуацій), подійна, часова, просторова і т. ін.

Якщо зіставити два різні тлумачення дискурсу — як зв'язного тексту з урахуванням різних факторів, що вплинули на його утворення (екстралінгвістичних, прагматичних, національно-етнічних тощо), і одночасно як мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент у взаємодії людей механізму їх свідомості (когнітивних процесах). Спільним для цих двох визначень є соціальна спрямованість і комунікативна значимість.

Дискурс передбачає обмін висловленнями, при якому відбувається двостороння низка мовленнєвих подій, де учасники постійно обмінюються ролями адресата й адресанта, залишаючись серед своїх соціальних та ритуальних ролей і установок. Для мовленнєвої події такого плану характерними є декодування інформації з її розширенням чи звуженням та стійкий зворотний зв'язок, що зумовлює повне її декодування. Дистинктивними ознаками дискурсу у лінгвістичному аспекті є когерентність, когезія, логічність, наявність меж між великими фрагментами, що маніфестуються в усному дискурсі за допомогою паузації, у письмовому — графічно пунктуаційними знаками.

Найповніше лінгвістична трактовка дискурсу втілена в дефініції Джона Фіска у розвідці «Телевізійна культура», де дискурс тлумачиться як соціальна система репрезентації (напр.: терміни, поняття, закони), організована певним чином, щоб здійснювати обмін значеннями за певною темою. Близьким для цього є філософське розуміння дискурсу одночасно як предмету обговорення, соціальної ситуації та ідеології, та трактування дискурсу як мовленнєвого втілення відчуття світу та життєвої позиції.

Функціональний підхід до визначення дискурсу розкрито у розвідках Тойна Ван Дейка — це функціональна частина комунікативних і більш загальних суспільних і культурних цілей соціальних груп чи окремих особистостей. Буття дискурсу є значно ширшим за мовознавчі парадигми, він сягає поза стереотипні лінгвістичні обрії: він має власне буття, він не обмежується граматичними нормами й лексичним узусом. Дискурс існує передусім і головним чином у текстах, але у таких, за якими постає особлива граматики, особливий лексикон, особливі правила слововжитку і синтаксису, особливий світ. У світі кожного окремого інституціонального дискурсу діють неповторні правила синонімічних замінів, власний етикет. Саме таке широке всебічне розкриття природи дискурсу підтверджує тезу про існування мови як дому буття.

Дискурс, що розуміється як текст, занурений у ситуацію комунікації, допускає багато вимірів. Із позицій прагмалінгвістики дискурс є інтерактивною діяльністю учасників спілкування, встановленням і підтриманням контакту, емоційного та інформаційного обміну, здійсненням впливу один на одного, переплітінням мінливих комунікативних стратегій і їх вербальних і невербальних утілень у практиці спілкування, визначення комунікативних ходів у єдності їх експліцитного та імпліцитного змісту.

Із позицій психолінгвістики дискурс є цікавим як розгорнення перемикачів від внутрішнього коду до зовнішньої вербалізації у процесах породження мовлення та його інтерпретації із урахуванням соціально-психологічних типів мовних особистостей, рольових установок. Лінгвостилістичний аналіз дискурсу є зорієнтованим на вияв реєстрів спілкування, розмежування усного та писемного мовлення в їх жанрових різновидах, визначення функціональних параметрів спілкування на основі його одиниць (характеристика функціональних стилів). Структурно-лінгвістичний опис дискурсу передбачає його сегментацію і спрямований на висвітлення власне текстових особливостей спілкування — змістовна і формальна зв'язність дискурсу, способи перемикачів теми, модальні обмежувачі (*hedges*), великі та малі текстові блоки, дискурсивна поліфонія як спілкування одночасно на декількох рівнях глибини тексту.

Висновки. Наголошуючи на дискурсивності поняття дискурс у сучасній лінгвістиці і перекладознавстві, однак зазначимо, що головні

відмінні риси дискурсу як мовленнєвого і ментального феномену можуть бути сформульовані у таких положеннях.

- Термін «дискурс» є близьким за змістом до поняття «текст», але його дистинктивною ознакою є динамічність на противагу статичності тексту;

- функціонально тлумачення дискурсу є близьким до діалогу як комунікативного акту, що передбачає наявність двох фундаментальних ролей — мовця (автора) й адресата. Проте дистинктивною ознакою дискурсу є наявність таких важливих для змістового плану складових, як хронотоп, тематика, ритуальність;

- існує також третя перспектива дослідження дискурсу — вивчення процесу мовного спілкування з позицій власне тексту, який виникає як результат дискурсу. Це є особливо актуальним для аналізу дейктиків та анафорично-катафоричних зв'язків займенників із самостійними іменними частинами мови;

- міждисциплінарний напрямок досліджень дискурсу йменується дискурсним або дискурсивним аналізом;

- дискурс має метамовну природу, але подібно до мовних одиниць нижчого порядку керується певними правилами і нормами;

- головною опозицією при класифікації дискурсу є опозиція усного та писемного дискурсу, в основі якої лежить протиставлення різних каналів передачі інформації — акустичного та візуального. Незважаючи на те, що на протязі тривалого періоду писемне мовлення було більш поширеним, ніж усне, саме усний дискурс є вихідною, фундаментальною формою існування мови, а писемний дискурс є похідним від нього. Більшість дослідників дискурсу залучають до цієї опозиції також ментальний або мисленнєвий дискурс.

Перспектива подальших досліджень убачається у залученні різних типологічно неспоріднених мов для підтвердження встановлених закономірностей.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 288 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — Волгоград: Перемена, 2002. — 477 с.

3. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, факт и принцип причинности/ Ю. С. Степанов // Язык и наука конца 20 века. — М.: РАН, 1996. — С. 37–73.
4. Dijk van T. A. Principles of Critical Discourse Analysis / T. A. van Dijk // The sociolinguistic Reader. — 1998. — Vol. 2: Gender and Discourse. — P. 367–393.